

דימויים וייצוגים של נשים חרדיות בעיתונות הנשים החרדית מקום המדינה ועד ימינו

רבקה נריה בן שחר

מבוא

מאמר זה עוסק בדימויים ובייצוגים של נשים, כפי שהם משתקפים מטקסטים עיתונאיים שראו אור בישראל ונועדו לנשים חרדיות מאז קום המדינה.¹ השאלות המרכזיות המוצגות כאן הן: כיצד משתקפת דמותה של האישה בעיתונות החרדית? האם היא נוכחת בה במרחב הפרטי ו/או הציבורי? כיצד כתבים העיתונים על נוכחותה במרחבים אלה? כדי לענות על שאלות אלה נבחן קורפוס רחב של מאות טקסטים שהתפרסמו בעיתונים המיועדים לנשים חרדיות, בין השנים תשט"ז-תשס"ח (1955-2008).

לטקסטים העיתונאיים יש תפקיד חשוב בהבניית המציאות של הקוראים (Gerbner & Gross, 1976; Schudson, 2002). אני מבקשת להתבונן במוטיבים המבנים את זו של נשים חרדיות. שני מוטיבים עיקריים חוזרים בהם בווריאציות שונות: שהמקום הראוי לאישה הוא המרחב הפרטי; ונוכחותה במרחב הציבורי. מוטיבים אלה מחזקים ומשעתקים את האידאולוגיה הדומיננטית שמנסה החברה החרדית להנחיל לבנותיה.

אפתח בסקירת ספרות קצרה שתמקד בנושאים הבאים: החברה החרדית בישראל; נשים חרדיות במרחב הפרטי והציבורי; העיתונות החרדית בישראל; עיתונות חרדית לנשים חרדיות. לאחר מכן תוצג המתודולוגיה: ניתוח תוכן איכותני. הגישה ההגמונית לחקר התקשורת איכותני מאפשרת התבוננות באידאולוגיה הדומיננטית של החברה הנחקרת באמצעות קריאת תוצרי התרבות שלה.

החברה החרדית

החברה החרדית מונה כ־6.7 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית הבוגרת (מגיל עשרים ומעלה) בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007, להלן: למ"ס, 2007). החרדים הם "חלק מוגדר ומובחן בחברה היהודית, הרואה עצמו מחויב להלכה, כפי שהתפתחה על ידי האוטוריטת המוסמכות במסורת היהודית" (פרידמן, 1991, עמ' 6). לחרדיות ולחרדים מאפיינים המבדילים אותם ממגזרים דתיים

אחרים בחברה היהודית, ובהם: דתיות מחמירה ומחויבות רבה ללימוד התורה (כץ, 1997; פרידמן, 1991; 1992; Liebman, 1992). בניגוד לחשיבה הסטראוטיפית, החברה החרדית אינה מרקם אחיד ומלוכד של לובשי שחורים, אלא קהילה מורכבת, מגוונת ורבת פנים. הקבוצות החרדיות מובחנות זו מזו, בין השאר, בהתאם לזרמים שנוצרו במזרח אירופה במאתיים השנים האחרונות (Heilman & Friedman, 1991).

הנשים החרדיות במרחבים הפרטי והציבורי

הנשים החרדיות מונות 6.4 אחוזים מהנשים היהודיות בישראל (למ"ס, 2007). הן שייכות לשתי קבוצות מיעוט: החברה החרדית (מיעוט תרבותי) והנשים בישראל (מיעוט סוציולוגי). כמיעוט בתוך מיעוט הן סובלות מהדרה כפולה. מקומן השולי והמודר של הנשים מתבטא, בין השאר, בפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה" (תהלים מה, 14) המודגש בדרכים שונות בשיעורי צניעות בבתי הספר, בשיעורים לנשים ובעיתונות החרדית.² החברה החרדית היא חברה מסורתית המנסה לשמור על המשכיותה התרבותית ועל גבולותיה המוגדרים (ברזילי, 2003; גודמן, 2003; סיון, 1991; קפלן, 2000, 2007), ולכן משמרת את מעמד הגבר בתווך התרבותי, ואת האישה בפריפריה (אלאור, 1992; לוי, 1989; עצמון, 1995; פרידמן, 1991, 1998; El-Or, 1993, 1995, 1997).

מסורתיות זו מדגישה – כאידאל – את מקומה של האישה החרדית בספירה הפרטית. לפיכך התפקידים והמשימות הקשורים בבית, הטיפול בילדים,³ והאחזקה השוטפת מוטלים בחברה החרדית בעיקר על הנשים (גינזברג, 1998; פירשטיין, 2001). הסוציאליזציה לתפקידים אלה מתחילה בגיל צעיר. בבית הבת צופה בתפקידיה של אמה, ומשתתפת באופן פעיל בתפקידים הביתיים, ובחוג – בתי הספר לבנות, כגון בית יעקב, הם סוכן חיצוני המדגיש את חשיבות התפקיד הביתי. הדבר בא לידי ביטוי בהתחשבות בצורך בעזרת הבנות בבית: חופשות ארוכות בתקופות החגים, אי מתן שיעורי בית בערבי שבתות וחגים וכדומה (יפה, 2004; פרידמן, 1995; Goshen-Gottstein, 1984).

בה וכל העיתונים פועלים במסגרת של פיקוח דתי-רבני. המשמעות המעשית היא צנזורה נוקשה והקפדה על מה שראוי להתפרסם, קרי מה שראוי ומותר לדעת. במרבית העיתונים החרדיים פועלות "ועדות רוחניות", שחלקן מכונות "ועדות הביקורת". מונחים אלה אינם אלא לשון נקייה למערכות פיקוח וצנזורה. בוועדות חברים רבנים שהם או נציגיהם (גברים בלבד) בודקים ומבקרים את תוכני העיתון – המערכתיים והפרסומיים – ומצנזרים נושאים, ביטויים, אמירות ותמונות "פסולים" (זרחיה, 1989; לוי, 1989; מיכלסון, 1990; קפלן, 2001; 2006; Baumel).

עיתונים ומוספי עיתונים המיועדים לנשים חרדיות

עיתונים ומגזינים המיועדים לנשים נפוצים בעולם המערבי (Walker, 2000) ובישראל (רובין, 1987). בין המאפיינים הבולטים של עיתוני הנשים אפשר למנות מערכת נשית, נושאים "נשיים" וקהל יעד נשי (כהן-אביגדור, 2004). יש הטוענים כי סוגה זו היא אמצעי להשתקת נשים ולהעלמתן כיוון שהיא יוצרת מעין סדר יום "נשי" נפרד (Ferguson, 1983; Tuchman, Daniels & Benet, 1978). אף שקיימת פמיניזציה של העיסוק התקשורתי (לימור וכספי, 1994; לימור ולביא, 2004), ואפשר לצפות שהטקסטים יחזקו את מעמדן של הנשים, מחקרים שעסקו בייצוגים של נשים בעיתונות הנשים הראו כיצד העיתונים משעתקים את הסדר החברתי הקיים ומחזקים את התפיסה המבחינה בין המרחב הציבורי-פוליטי לבין המרחב הפרטי-משפחתי (הרצוג, 1994, 2000; כהן-אביגדור, 2000). להלן פירוט העיתונים לנשים חרדיות מקום המדינה. הם מחולקים לפי המכוונות (מטרת העל) שלהם: הנחלת אידאולוגיה או רוח כלכלי.

עיתונים בעלי מכוונות אידאולוגיות

נמצאו חמישה עיתונים בעלי מכוונות אידאולוגיות. שניים מהם, המאור ובית יעקב, כבר אינם יוצאים לאור. באחד מהם, מרווה לצמא, ממשיך להתקיים מדור נפרד לנשים בתוך העיתון. שניים נוספים, מדורי הנשים ביומונים החרדיים המודיע ויתד נאמן, עברו שינויים ומפקחים במשך השנים, ממדור קטן בשולי העיתון למוסף שבועי צבעוני ורב עמודים.

המאור: בטאון נשי אגודת ישראל יצא לאור בכסלו תש"ז (דצמבר 1955) בפורמט קטן, מודפס על נייר עיתון, ובו כעשרים עמוד ובהם תכנים הפונים לנשים. אף על פי שיצא לאור גיליון אחד בלבד, שמורה לו זכות הראשונים.

בית יעקב: ירחון לענייני חינוך, ספרות ומחשבה, הופיע בין השנים תשי"ט-תש"ם (1959-1980).¹² העיתון יצא לאור בידי מרכז בית יעקב בארץ ישראל. הוא הודפס בצבעי שחור-לבן על נייר עיתון, ותכניו רלוונטיים בעיקר להיבט החינוכי-מחשבתי של חיי האישה החרדית.

בעיתון המודיע נוסף המדור "לבית ולמשפחה" בג' באדר תש"ך (1.3.1960). המדור הופיע אחת לשבועים, בימי שלישי בשבוע, ובהמשך שונה שמו ל"הבית שלנו". היקפו היה פחות משני שלישים של העמוד. באייר תשמ"ו (מאי 1986) החל המדור להופיע פעם בשבוע, ובניסן תש"ס (אפריל 2000) הפך למוסף נפרד של העיתון המודיע. מאז ועד היום הוא מופיע בקביעות ומחולק למנויים

למרות הנאמר לעיל, ובניגוד להצהרות ולאידאלים, כיום הנשים החרדיות אינן פועלות רק בספירה הפרטית. הן נוכחות באופן משמעותי בספירה הציבורית: לומדות, עובדות ומפרנסות. נוכחות זו בספירה הציבורית מנוגדת, לכאורה, לערכי החברה החרדית. לפיכך מקומן של הנשים במרחב הציבורי הוא סוגיה מורכבת ורבת היבטים. מאז הקמתה של מדינת ישראל אנו עדים ליצירתה של "חברת לומדים". מדובר בחברה שבה רוב הגברים אינם עובדים לפרנסת משפחתם אלא לומדים תורה (פרידמן, 1991, 1995, 2006; ישעיה קרליץ) היה האישי שעיצב את האידאולוגיה של לימוד התורה (בפועל, לימוד הגמרא) והפך אותה לערך עליון ומוחלט (1991 Heilman & Friedman) בחברה החרדית. מעבר לאידאולוגיה, שורה של נסיבות היסטוריות, כלכליות ופוליטיות הובילו ליצירת מציאות של דחיית הגיוס לצה"ל מטעם "תורתו אומנותו".¹⁴ מנסיבות אלה הושפעו גם הנשים החרדיות. הרב אברהם יוסף וולף, שהקים ב-1952 את הסמינר הראשון לבנות בבני ברק, חבר לחזון איש, ושניהם יצרו שינוי אידאולוגי ומעשי בחברה. השינוי היה בחינוך הבנות לקראת דרך של שותפות כ"יששכר וזבולון". הנשים תעבודנה, בני זוגן ימשיכו ללמוד תורה ושכר לימוד התורה יחולק בין השותפים. אתגר זה חייב את הנשים להקדיש את כל-כולן להצלחתם של הגברים. ולא בהצלחה חומרית אמורים הדברים, אלא בהצלחה רוחנית: אישה חרדית צעירה מקווה להיות אשת תלמיד חכם אשר תורתו היא חייו, ואם לילדים בני תורה (בראון, 2003; פרידמן, 1995).

כתוצאה מכך, נשים חרדיות רבות עובדות מחוץ לביתן¹⁵ (ברמן, 2000; ועדת טל, 2000; פרידמן, 1995; קפלן, 2003; Dahan, 1997; Berman & Klinov, 1996), רובן בתחום החינוך.¹⁶ ביציאת הנשים לעבודה קיימים קשיים רבים, טכניים ומהותיים. מבחינה טכנית-מבנית, אין די משרות הוראה לעשרות אלפי הבנות שמסיימות את לימודיהן בסמינרים ולכן נשים רבות עובדות בתחומים אחרים, כגון מחשבים והנהלת חשבונות. קשות יותר הן הבעיות המהותיות הנוצרות מתפקידיה של האישה כמפרנסת עיקרית, הרוכשת השכלה מודרנית. בעיות אלה תוצגנה בדיון.

העיתונות החרדית בישראל

בחברה החרדית,¹⁷ העיתון המודפס (החרדי) הוא אמצעי התקשורת הלגיטימי העיקרי.¹⁸ בשנת 2008 כללה העיתונות החרדית במדינת ישראל למעלה משלושים כותרים¹⁹ העונים על ההגדרה "עיתון",²⁰ ובהם ימונים, שבועונים, ירחונים ותקופונים שונים (נריה-בן שחר, 2008). בשנים האחרונות מוציאים חלק מהעיתונים החרדיים (לדוגמה: המודיע, משפחה) מהדורות בשפות זרות, בעיקר באנגלית ובצרפתית. מאמר זה מתמקד בעיתונות בעברית בלבד. המאפיין הבולט של עיתונות זו הוא היותה אידאית בטיבה ובמהותה. גם העיתונים המסחריים, שתכליתם להניב רווחים, עדיין פועלים (באופן יחסי) בתוך המסגרת האידאית ואינם חורגים ממנה.

הצלחתה של העיתונות החרדית נובעת מהיותה כלי התקשורת היחיד שנחשב לגיטימי בחברה החרדית,²¹ בין השאר, כיוון שאחת הפונקציות המרכזיות שלה היא סוציאליזציה לערכי החברה (נריה-בן שחר, 2002). לפיכך יש הקפדה יתרה על התכנים המתפרסמים

יחסי, יש בו תמונות של ילדות קטנות (עד גיל שלוש) ואיורים של נשים.

בקהילה, שבועון מסחרי בבעלות פרטית, נוסד בשנת תשנ"ח (1997). לשבועון מצורף המוסף "קולות" המכיל כתבות ומדורים גם לנשים וילדים. גם עיתון זה פונה למגוון הקבוצות המרכיבות את החברה החרדית.

רוב העיתונים החרדיים לנשים (בית שלנו של המודיע; בית נאמן של יתד נאמן; בתוך המשפחה של משפחה) עברו תהליך דומה לתהליך שהתרחש בארצות הברית. עיתונות הנשים החלה במדורים קבועים לנשים בעיתונות הכללית, המדורים התפתחו למוספים שצורפו לעיתון היומי, ולבסוף הפכו המוספים לעיתונים נפרדים (Marzolf, 1977). כך היה גם כאן. בסוף המאה התשע"ע עשרה נדפס "עזרת נשים", המדור לנשים בעיתון הצבי של ב"יהודה (קרסל, 1964). ב"1935 הופיע המדור "לאשה ולידה" בדואר היום. ב"1939 הופיע המדור "בשביל עקרת הבית" בעיתון הארץ. ב"1934 הופיע "דבר הפועלת", מוסף לנשים של דבר, וב"1976 שונה שמו ל"נעמת". ידיעות אחרונות לאשה הופיע ב"1947 כתוספת לידיעות אחרונות והפך לשבועון נפרד בשם לאשה ב"1948. את, ירחון לנשים מבית מעריב, החל להופיע ב"1967 (כהן-אביגדור, 2004).

מדוע, אם כן, בעיתונות החרדית קיימים רק מוספים ולא נוסדו עיתונים חרדיים עצמאיים הפונים לנשים? עיתון המיועד לנשים אינו הולם כנראה ערכים מגדריים של חברה מסורתית. האישה החרדית אמורה לעסוק בענייני הבית והפרנסה, ואם נותר לה זמן פנוי, היא יכולה להקדיש אותו לעזרה לזולת או ללימוד פרשת השבוע, אך לא לקריאת עיתון. העיסוק בנושאי יופי, רכילות או מין – מרכיב נכבד בעיתונות הנשים החילונית – הם בבחינת טאבו במגזר החרדי. המוספים הייעודיים לנשים, המצורפים ליומנים הגדולים ולשבועונים, הם בבחינת "פתרון ביניים". מצד אחד אין מדובר בעיתון נפרד, ומצד שני ניתן מענה, ולו חלקי, לצורכיהן התקשורתיים, שאלמלא כן היה חשש שהן תפתינה לקריאת עיתוני נשים חילוניים. זאת ועוד, שמותיהם של המוספים מעידים על תפיסתם: "בית נאמן", "הבית שלנו", "בתוך המשפחה". שמות אלה מעידים על כך שהעיתון רואה את תפקידו בחינוך האישה לתפקידיה הביתיים והמשפחתיים. לשם השוואה, שמם של עיתוני הנשים הפופולריים בישראל מבטאים תפיסה הפוכה, לדוגמה: **לאשה, את ועולם האשה.**

מתודולוגיה

המתודולוגיה במאמר זה היא ניתוח תוכן איכותני. שיטה זו לניתוח מסרים בתקשורת מניחה שהמסר – מה שנכתב, מה שלא נכתב ואיך שנכתב – הוא מרכיב חשוב (Heck, 1981). ניתוח המסר נובע, בין השאר, מהטענה הביקורתית כי הייצוגים בעולם הבדימוני-תקשורתי יוצרים ומשקפים מציאות חברתית (Gerbner, 1972; Gerbner & Gross, 1976).

הגישה הרלוונטית למחקר זה היא גישת ההגמוניה. כענף המשתייך לאסכולה הנאו-מרקסיסטית לחקר התקשורת, הרואה בתקשורת ההמונים מוסד חברתי המשרת את ערכי האליטות באמצעות מתן ביטוי לדעותיהן, מתמקדת גישת ההגמוניה בזיהוי האידאולוגיות של השלטון ובמנגנוני גיוס ההסכמה של הנשלטים (אלתוסר, 2003; Gramsci, 1992; Gitlin, 1978, 1979). תקשורת ההמונים

ולרוכשים של העיתון המודיע. המוסף מודפס על נייר כרומו, ובו איורים ותמונות צבעוניים. לרוב הוא כולל 32 עמוד.

בעיתון יתד נאמן, המזוהה עם הזרם הליטאי, הופיע המדור "בית ומשפחה" החל בגיליון הראשון (תמוז תשמ"ה; יולי 1985). המדור הופיע בקביעות בימי שישי, והיקפו היה כעמוד. בכ"ז בשבט תשמ"ט (2 בפברואר 1989) הופיע כמוסף נפרד, והוא מצורף לעיתון יתד נאמן מדי יום ה'. בתחילה הכיל הגיליון מדורים נפרדים לנשים, לבנות הנעורים וילדים. בשנת תשנ"ח (1998) הפך בית נאמן לעיתון לנשים ולנערות בלבד. בתקופה זו עבר העיתון שינוי חיצוני: מעיתון קטן, מודפס על נייר עיתון בצבעי שחור-לבן הפך למוסף גדול וצבעוני, המודפס על נייר כרומו ובו 32 עמוד.

מרובה לצמא, המגדיר עצמו כ"שבועון תורני", החל להופיע בשנת תשל"ה (1975). נראה שהעיתון פונה לכל המשפחה החרדית, ולכן יש בו מדורים המתאימים לבני המשפחה: בתחילת העיתון מופיעים דברי תורה וחסידות, הגות ומחשבה המיועדים לגברים; מאמרים בנושאי חינוך המופנים להורים; "מאשה לרעותה": מדורים וסיפורים המיועדים לנשים ולנערות; ובסופו – סיפורים ותשבצים המיועדים לילדים.

עיתונים בעלי מכוונות מסחרית

השבועון הפופולרי **משפחה** מופיע משנת תשנ"א (1991), ופונה אל כל הקבוצות בחברה החרדית: חסידים, ליטאים, חוזרים בתשובה, חרדים ספרדים ואף חרדים לאומיים. לעיתון מוספים מספר, ובהם המוסף לנשים "בתוך המשפחה". המוסף התחיל כמדור בעיתון **משפחה** בשנת תשנ"ח (1998) והפך למוסף נפרד בשנת תשס"ב (2002). מעבר לטקסטים הכתובים שאפשר לכנותם ליברליים באופן

העיתונים, כמו עיני אני רואה כיצד נשים חרדיות אינן נמנעות מלהכניס לבתיהן חומר פיגולים זה שהוא בהחלט בניגוד להשקפתן הרוחנית והמוסרית והפוגם בטהרת הבית וקדושתו ועובדה זו דיה להוכיח לנו את נחיצותו של מדור המוקדש לאשה החרדית [...] והיה זה שרכבם באם תצליחו לנמנע מבנותינו לרעות בשדות זרים ולבלום חדירת אורה זרה וחילונית לבתים כי בנפשנו ובעתיד ילדנו הדבר.

בהמשך לטענת הקיפוח באופן יחסי לשאר הנשים בארץ שבפסקה הראשונה, כאן היא מבקשת להצהיר: הנשים החרדיות קוראות שבועונים המיועדים לנשים חילוניות, "חומר פיגולים", וזו ההוכחה הברורה שיש להענות לדרישתן ולהקדיש להן מדור. אחרת, תחדור החילוניות לביתן הטהור. ולכן "על בטאונכם הנכבד מוטלת החובה למלא חסרון זה ולספק את מבוקשן הצנוע של אותן עקרות בית צעירות הרתוקות לביתן ולעבודתן הרבה. הבו להן מדור שבו תוכלנה גם להתבטא לפעמים ולדעת כיצד חושבות אחרות – איך מנהלות הן את משק ביתן וחינוך הילדים". למכתב נוסף מסוגר שכתבו שו"ש, עורכות המדור:

מכתב גלוי זה מדבר בעד עצמו וכל פירוש הוא מיותר, גם המערכת מצידה מבינה לרוחה של הכותבת הנכבדה, ובודאי רבות כמוה ומוצאת לנחון להקצות בעיתונה מקום מיוחד לאשה ולמשפחה [...] מובן גם שאין אנו יכולים להתחרות עם הכמות של החומר שבשבועונים החילוניים, מאחר שרובו אינו ראוי לבוא בקהל שלנו. ברם, לאמתו של דבר קחו בבקשה, ועשו ניפוי יסודי של אותו חומר קלוקל המובא שם ואז תיווכחו לדעת שלא ישאר ממנו אלא לקט קטן מאוד היכול לעניין אשה משלנו ולהביא לה תועלת (ודי לחכימא...) לקט כגון זה נוכל בעזה"ש לספק במדורנו המצומצם שמופיע כפי שהנכן רואות, וכפי שאנו מקווים יפורסם לעיתים קרובות. אנו תקוה שנצליח במשימה שהטלנו על עצמנו, ותגורם לתוצאות טובות. (המודיע, לבית ולמשפחה, ג' אדר תש"ך [1.3.1960], עמ' 3 / פינה משלנו / שו"ש)

חשובה בתהליך זה: היא מתווכת בין השלטון לקהל, ומשכנעת את ההמונים באמיתות האידאולוגיות שהוכתבו "מלמעלה". המחקרים המבוססים על הגישה ההגמונית בוחנים מסרים תקשורתיים בהנחה שהם משקפים ומנחילים אידאולוגיות דומיננטיות. לכן בדיקת ייצוגן של חברות וקבוצות בתקשורת ההמונים חיונית להבנת הדימוי העצמי והחברתי שלהן (Hall, 1998).

מחקרים רבים בחנו ייצוגים מגדריים בתקשורת (למשל Livingstone, 1996; Press, 1991). בתעמולות ובקמפיינים ממוקדים לנשים מציגים אמצעי התקשורת את התפקידים הביתיים כראויים לנשים (Hobson, 1981; Wood, 1998). כך מנחילה התקשורת אידאולוגיה ביתית מסורתית שבה הנשים אמנם "עוזרות" לגברים, אך הן אינן יצרניות או מקבלות החלטות (Andreasen & Steeves, 1983; Busby & Leicht, 1993; Ferguson, 1983; Walter & Wilson, 1996; Winship, 1987).

במחקרים העוסקים בדימויי הנשים בתקשורת הישראלית התגלו ממצאים דומים. הגברים מוצגים כ"נורמלים", בעוד הנשים הן ה"אחרות": חריגות, שוליות, רכות אופי, פסיביות וכנועות, בעלות אגו נמוך ורגשי אשמה. הן מוצגות בדרך כלל כאובייקט ומשדרות תלותיות, מיניות וארסיות (גודיץ-אברם, 2000; כהן-אביגדור, 2000; למיש, 1997, 2000; פירסט, 2000). דימויי הנשים החרדיות בתקשורת הישראלית טרם נחקרו. ניתוח תוכן כמותי ואיכותי של דימויי הנשים החרדיות בעיתונות החרדית המיועדת לנשים העלה שהן מופיעות, לרוב, בתפקידים מסורתיים ובהקשר של הספירה הפרטית (נריה-בן שחר, 2002).

האישה בעיתונות החרדית: ייצוגים במרחבים הפרטי ובהציבורי

אפשר לראות בייסודה של העיתונות החרדית לנשים בעשור השני לקיומה של המדינה תגובת נגד לצריכת התקשורת של הנשים החרדיות. כפי הנראה בתקופה זו קראו הנשים, בין השאר, עיתוני נשים חילוניים. אולי זו הסיבה לכך שהטקסט הפותח את המדור "לבית ולמשפחה" שהופיע לראשונה בעיתון המודיע בתאריך ג' אדר תש"ך (1.3.1960), היה המכתב הבא:

עורך נכבד, כאחת מקוראות עיתוניכם מזה שנים אני פונה אליכם בתקוה שתקחו ברצינות ובתשומת לב מלאה את בקשתי הצנועה והחשובה האחת: הבו גם לנו פינה משלנו! למה יקופח חלקנו משאר הנשים בארץ שמבחר כה עצום של עיתונים ושפע שבועונים עומד לרשותן, בהתאם להשקפתן, קשה לתאר את הסיפוק שיכולה האשה למצוא משלה ובנושאים המוקדשים אך ורק לה.

הדרישה ל"פינה משלנו" מזכירה את הקריאה שהושמעה על ידי וירג'יניה וולף בספרה המכונן **חדר משלה**: "אשה – הכרח שיהיו לה כסף וחדר משלה, אם רצונה לכתוב ספרות" (וולף, 1929/1981, עמ' 7). גם אם לא הכירה כותבת המכתב את הספר ואת המושג בהקשר זה, היא דורשת מקום, מרחב, אתר, שבו תוכלנה היא וחברותיה הנשים החרדיות למצוא לעצמן פינה. והמכתב ממשיך:

מובן שהאשה החרדית גם היא כשאר אחיותיה צמאה לפינה משלה שתספיר לה מכל המעניין אותנו ושתוכל לקבל מדי פעם בפעם עצה טובה, הדרכה במשק הבית, במדור רפואי או חינוכי [...] אין טעם להכחיש שרבות מאתנו לא יכולות [...] להשבועונים המצויים בדוכני

"אליך! אשר עדינותך – חנוכה ונפשך – סולדים המה מ"הספרות" הקלוקלת המוצעת לך – האשה, אליך באמת. [...] מי כמוך יודעת ומבינה הסכנה הצפונה באותם עלונים צבעוניים שמטרה אחת להן – לחדור לביתך בחכמה בניית. הארס הנודף מהם הבא להרוס גדר השושנים – גדר צניעותך" (ההדגשות במקור) **(המאור: בטאון נשי אגודת ישראל, כסלו תשס"ז [דצמבר 1955], עמ' 1 / דבר המערכת / הגב' לאה פלד והגב' אסתר וינברג-אקשטיין).**

גם עיתון זה, שלא הצליח להתגבר על קשיי הקיום הראשונים, ראה את תפקידו ביצירת חומר קריאה לנשים שסולדות מטקסטים "קלוקלים" שעלולים לפגום בצניעותן. בשנת תשי"ט (1959) נוסד הירחון **בית יעקב** (הופיע עד תש"ם, 1980). על מטרותיו אפשר ללמוד ממאמר המערכת הראשון שלו:

[...] לרבים מחניכות "בית יעקב" בארץ, ביחוד מהדור הצעיר, אולי לא ידוע הרבה על הירחון **בית יעקב** (בית יעקב ז'ורנל) שיצא בפולין במשך 15 שנה רצופות ע"י ר' אליעזר גרשון פרידנזון הי"ד, ושימש כלי מבטא ושופר נאמן לתנועת "בית יעקב" הענפה בפולין. [...] הקיבוץ היהודי בפולין לפני השואה, בן שלושת המיליונים, שרשיו ינקו ממבועי היהדות המסורתית והיה כולו ספוג תורה ויראת שמים.

תפקידו של העיתון הוא להמשיך את המורשת של עיתון ייחודי לנשים חרדיות, שהחלה בפולין שלפני השואה. האישה החרדית בפולין שלפני השואה מוצגת כזקוקה לחיזוק רוחני ולהגנה מפני החילוניות:

דווקא האשה הדתית, שהבית היהודי המקורי היה מושתת עליה, היתה נטולה סעד רוחני. כי בתנאים שהיו קיימים בתקופה ההיא, מנותקת היתה האשה הדתית מהמעייין הנצחי והמפכה. לפיכך נבצר היה ממנה במקרים רבים למלא את היעוד הנאצל שתורתנו הקדושה הטילה עליה –

האמירות הברורות נגד העיתונים החילוניים, המכונים "החומר הקלוקל" ו"חומר הפיגולים", הופכים אותם לטקסטים לא לגיטימיים ומכוונים את הנשים לטקסט ראוי אחד. במסגור המערכתי שניתן למכתב, מקדישה הכותבת מילים רבות לשכנוע הנשים לא לקרוא עיתונים חילוניים. היא מתנצלת על העובדה שאין להן מרחב, מקום, טקסטים רבים, כמו בעיתונים החילוניים, ומיד מתקיפה בהצעה פרקטית: ניפוי העיתון החילוני מכל הטקסטים הקלוקלים (נראה שהמושגים הנקיים שנוצרו כדי לרמוז לתחום המין, המופיע בעיתונים החילוניים הם "די לחכימא" ו"הקלוקלים") ישאיר לנשים מעט מאוד טקסטים רלוונטיים. זאת בהנחה שהטקסטים "הקלוקלים" אינם מעניינים אותן.

שמה וכתובתה של הכותבת לא מופיעים בטקסט. וכמו "מכתבים למערכת" אחרים, אין לדעת אם המכתב אמיתי או הומצא לצורך פתיחת המדור. אולם המכתב ובעקבותיו הופעת המדור, הם חרב פיפיות: מצד אחד מוגדר אתר לגיטימי במרחב הציבורי שבו נשים חרדיות יכולות להשמיע את קולן. מצד שני מטרת המדורים היא לסייע לנשים במרחב הפרטי דווקא. הדרישה "הבו להן מדור שבו תוכלנה גם להתבטא לפעמים ולדעת כיצד חושבות אחרות – איך מנהלות הן את משק ביתן וחינוך הילדים", מצהירה על שימוש באתר ציבורי לצורך דיון על המרחב הפרטי. מחשבותיהן של הנשים, לפי הכותבת, מצטמצמות לניהול הבית ולחינוך הילדים.

אולם המדור "לבית ולמשפחה" לא היה אבן הפינה הראשונה לעיתונות נשים חרדית בישראל. לפניו קמו שני עיתונים המיועדים לנשים חרדיות: **המאור ובית יעקב**. בשנת תשס"ז הופיע גיליון חד פעמי של העיתון **המאור**, שמאמר המערכת שלו נפתח במילים:

מגויס שוב ושוב הפסוק: "כל כבודה בת מלך פנימה" (תהלים מה, 14). מגוון המשימות והתפקידים המוטלים על הנשים במרחב הפרטי יוצר קשיי התמודדות. לפיכך בעיתונים הופיעו מדורים שונים, המציעים עצות שחלקם נשלחו על ידי הנשים עצמן (או לפחות כך כתוב בעיתון). דוגמה לכך ניתן לראות בציטוט הבא: "כשאני יודעת שלפני עומד יום קשה שבו יהיה עלי לבצע מספר רב של פעולות שונות זו מזו, אני לוקחת פיסת נייר ועט בערב שלפניו, ורושמת לפני את כל מה שעלי לעשות. הכל בכל מכל... והולכת לישון. שנתי שלווה מאוד בידועי ששום דבר לא ישכח ממני מחר מחמת עומס העבודה" (המודיע, הבית שלנו, כ"ד טבת תש"ל [2.1.1970], עמ' 3 / הטור שלנו ושלקן / שו"ש).

מדורי עצות מפורטים אינם ייחודיים לעיתונות הנשים החרדית. בעיתוני נשים רבים מופיעות עצות והזרקות, כאשר המוטיב המרכזי הוא "איך לעשות" (Hermes, 1995; Walker, 2000). בראייה ביקורתית העיתון מתייחס אל הנשים כאל חלשות הזקוקות לעצה ולהכוונה. אך אפשר לראות בכך גם אחוות אחיות המנסות לסייע זו לזו להתמודד עם המשימות הרבות המוטלות עליהן. בעיתונות החרדית מעידות העצות על ריבוי הילדים בחברה, ועל תפיסת הילדים כחלק מכוח העבודה של הבית: "ילדים מסוגלים לסדר בארונות רק בגדים שמידותיהם ידועות להם. כדי שאוכל להעזר בילדי בסידור הכבסים, ושלי תהיה העבודה יותר מהירה – אני ממספרת כל חולצה או לבנים שנכנסים הביתה בלורד סימון, שצבעו אינו יורד בכביסה, בצד הפנימי של הבגד. כך הילדים יודעים בוודאות למי שייך כל מספר, לאיזה מדף להכניסו" (בית נאמן, כ"ט תמוז תשנ"ה [27.7.1995], עמ' 11 / רגיל ויעיל – סדר בארונות וטיפול בכביסות

להיות אם יהודיה גאה ומחנכת נאמנה של ילדיה ברוח התורה והמסורה [...] העיתון היווה ברבים מבתי החוגים החרדיים נכס יקר ערך ויחודי לו מקום מיוחד במדף הספרים, כי ידעו שהוא משמש תריס נגד נחשולי החילוניות, שקעקעו בלי הפסק את חומת המשפחה היהודית.

גם כאן הודגש תפקידו של העיתון כשומר ומגן מפני העיתונים החילוניים בפרט והחילונית המודרנית בכלל. אולם העיתון ביטא את ייחודו בעצם המשכיותו. כשם שבית יעקב ז'ורנל בפולין הגן על הנשים מפני נחשולי החילוניות, כך הוא מופיע ומגן על הנשים בארץ ישראל. כביטאון של תנועה חינוכית, העיתון הוסיף לעצמו תפקיד: להמשיך ולחנך גם את בוגרות מוסדותיו: "כדי לשמור על הקשר ביניהן [בוגרות 'בית יעקב' בארץ ישראל] לבין התנועה ממנה ינקו את חינוכן, נחוץ עיתון, שיעמוד איתן במגע תמידי, ידריך אותן בחיים וימציא להן בקביעות ידיעות מהמתרחש בחוגי 'בית יעקב'" (בית יעקב, סיון תשי"ט [יוני 1959], עמ' 2 / עם הגליון הראשון / המערכת).

טקסטים אלה מלמדים על לידתה של עיתונות נשים חרדית בארץ ישראל. המטרה העיקרית היא לספק לנשים חומר קריאה "מנופה" ותכנים המתאימים לחינוכן הצנוע, וכך להגן עליהן מפני השפעת החילוניות. מטרת נוספות הן חינוך הנשים ויצירת מקום לדיון בחייהן הפרטיים והציבוריים.

הנשים במרחב הפרטי

המוטיב הראשון העולה מעיתונים אלה הוא מקומן של הנשים ותפקידן במרחב הפרטי כעקרונות בית ואמהות לילדים. העיתון מתפקד כסוכן סוציאליזציה המדגיש בפני הנשים את מקומן הראוי, ולשם כך

/ מנוחה פוקס)

בשנות השמונים הטקסטים שהציגו את הנשים במרחב הפרטי התייחסו לא רק לקשיים הטכניים הכרוכים בהתמודדות עם מגוון המשימות המוטלות על האשה, בעיקר בתקופת החגים, אלא גם לקושי הרגשי-נפשי. בתקופה זו הייתה כבר נוכחות נשים במרחב הציבורי, ונראה שהדבר גרם גם לקושי טכני – עקב הכפלת כמות המשימות – ורגשי, כיוון שהנשים כבר חוו את יתרונותיה של העבודה מחוץ לבית ואת ההערכה שבאה בעקבותיה. התפרסמו מאמרים שהציעו מעבר להתמודדות הטכנית שיטת התמודדות רגשית-נפשית:

בבית "מקדש מעט" שלנו – שאותו אנו עומדות להכין כעת (ורבות כבר בעיצומן של ההכנות) לקראת חג הפסח, משמשות אנו בתפקיד הנעלה ביותר ממש. הכהן הגדול נשא בבית המקדש את התפקיד הנכבד והמקודש ביותר שישנו בסולם התפקידים של עם ישראל, ועם כל זאת ידוע לכולנו כי עבודתו המקודשת ביום הקדוש יום הכיפורים (וגם במשך השנה) כרוכה במיני מלאכות פשוטות ומפרכות כגון: שחיטת בהמות, הקזת דם וכו', עבודה שהיינו מכנים אותה במבט שטחי "עבודה שחורה". [...] כל אשה ואם שבינינו היא המלכה בבית מקדש מעט שלה. [...] במידה והאם מתייחסת במשנה רצינית לענין ורואה בכך קיום מצווה גדולה שהוטלה במיוחד על הנשים הרי ברור שעבודות הנקיון ילבושו צורה חגיגית יותר ויתלווה אליהן מימד נוסף של חשיבות והערכה עצמית.

("הבית שלנו", כ"ו אדר תש"ם [14.3.1980], עמ' 6 / שיחה לקראת חג הפסח / מתוך דברים של הגב' יפה בר זכאי שנאמרו בחוג הנחניית הורים של נשי אגודת ישראל בירושלים)

ההשוואה בין עבודתו ה"שחורה" של הכהן הגדול במקדש לעבודתה ה"שחורה" של עקרת הבית בניקיון הבית לפסח, נעשית באמצעות כינוי הבית "מקדש מעט", ביטוי השמור על פי רוב לבית הכנסת. בהמשך מעלה הכותבת את האישה לדרגת מלכה ומציעה לראות את הניקיון כחגיגי וכמעניק חשיבות. הטקסט מנסה להקל עליה באמצעות מתן משמעות לסבל. ניסיון דומה מופיע גם כשני עשורים לאחר מכן, בסיפור הבא:

אפרת נגשה אל הכיור העמוס כשהיא נאנחת קלות. קשה היה לומר עליה שהיא מפשילה את שרווליה במרץ לקראת המשימה השגרתית הזו... רגלה האחת מנדנדת עגלת פעוטות במסלול הפתלתול של מטבח הצר, וידה השמאלית לוטפת בניסיון הרגעה את תלתליו הסוררים של בן השלש. ובאורח פלא החלה ערמת הכלים אט אט לאבד גובה, וקצה הכיור החל לבצבץ. זו העת – החליטה אפרת – להאזין לקלטת החדשה שהשיגה היום: "אלול". שכנות יודעות דבר, שחו באזניה כי זו הרצאה שבהחלט שווה לשמוע.

במטבח החל להדהד קולו המתנגן של המרצה: "אלול – לב מי לא יחרד?" בנימה מעוררת, אך בד בבד הצטרפו הפעוטות אל הקללת בחזנות משלהם [...] אפרת המאוכזבת כיבתה את הטייפ, מהרהרת בימים קרובים כל כך... רק לפני ארבע שנים הייתה היא ישובה בכתה בין חברותיה, מאזינה להרצאות שהציפו את בנות הסמינר המשתוקקות לשמוע. איררה אלולית של קבלות, של שינוי, של ספרי מוסר ריחפה בחלל האויר, מקרינה על כל סביבותיה.

אפרת לא מתלוננת על ערמת הכלים וגם לא על הטיפול בילדים. היא לא זקוקה "לטיפים" לשטיפת כלים מהירה תוך כדי טיפול בשני ילדים", אלא מתגעגעת לסמינר כאתר רוחני-חברתי שבו התכוננה לימים הנוראים באמצעות הרצאות, ולא בניסיון נואש לשמוע קלטת על אלול תוך כדי טיפול בבית ובילדים. והסיפור ממשיך:

[...] ואז מתנגן לו ליד שמלתה קולו של בנה הפעוט: "אמא, נכון שכל ה'אימות' צדיקות?" לנוכח גבותיה המורמות הוא ממשיך במתיקות אופיינית: "עובדה שאת מכינה לנו את האוכל כל יום, ולא כועסת כל כך הרבה, ו'מהלווה' דברים לשכנות, ומדליקה נרות של שבת, ו..." הרשימה היתה ארוכה, אך לאפרת זה הספיק. עכשיו היא ידעה בברור שזה נכון ש"אלול" קל בהרבה לעבודה כשהוא מגיע בעטיפת הרצאות נוצצת, מקושט בסרטי שיעורים. אבל דווקא כאן ועכשיו, בין הררי הכביסה למריבות הילדים, נקרות לפניו עשרות הזדמנויות אלוליות של עשייה ושל התעלות. והיא, אפרת, תנצלן עד תומן.

("הבית שלנו", כ"ח אלול תשס"ג [25.9.2003], עמ' 10 / לב מי לא יחרד / ללא שם כותבת/ת)

העיתון מכיר בכך שהקושי של הנשים בתקופה זו אינו טכני, אלא נפשי-רוחני. הנשים שטעמו את טעמם של אלול והימים הנוראים באווירה של הרצאות, לימוד מעמיק ותפילה בבית הכנסת, מתקשות לשחרר את החוויה הרוחנית עם הילדים בבית. ובכל זאת, הסיפור מציע לאישה להתבונן בהזדמנויות החזרה בתשובה שמקנה לה הבית.

הצעה דומה מופיעה במאמר, המצטט את דברי הרבנים בניין: הרב דיאמנט מספר: "פעם [...] ניגשתי לבית הגאון רבי שמחה קסלר זצ"ל [...] ושאלתי שאלה נוקבת: כתוב שבערב יוה"כ [יום הכיפורים] צריך להקדיש את העת לחשבון נפש, לתשובה, תפילה וכו'. אמרתי לו – וכי אשה לא צריכה תשובה? הרי אשה בערב יוה"כ נמצאת במטבח, נותנת לילדים לאכול ולאכול, רוב היום היא בין הסירים והבישולים, מה עם התשובה שלה? לי אתה אומר לקצר פה ושם כדי שאהיה פנוי לתשובה, ואשתי, אותה אני משאיר במטבח?"

ענה לי הרב תשובה עוד יותר נוקבת: "אשה כל כך קרובה אצל התשובה. היא בנויה על רגש. לה מספיקה חצי שעה של תשובה מה שגבר צריך בשבילו 24 שעות..." ומסכם הרב דיאמנט: "אם אשה תשכיל להבין את מעלת תפקידה, היא תמלא אותו ביתר שלמות, ומכך יצאו נשכרים כל יוצאי חלציה".

("בית נאמן", ו' תשרי תשס"ד [2.10.2003], עמ' 4-8 / נחפשה דרכנו / חדה אופק)

בטקסט זה לא רק שתפקידי האישה דומים לתפקידי הכהן הגדול, ויש לה הזדמנויות תשובה רבות בבית, אלא שהיא אף נעלה ויעילה יותר מהגבר. בחשבון פשוט – פי 48 ממנו. כל מה שהיא צריכה לעשות זה להבין את מעלת תפקידה. הטקסט מצטט את הרב של הרב, משמע דמות שלה סמכות כפולה.

הגישה הנאו-מרקסיסטית לחקר התקשורת רואה בטקסטים כאלה יצירה של תודעה כוזבת. לפי הגישה ההגמונית, הנגזרת מהתאוריה הנאו-מרקסיסטית, המעמד השליט משכנע את ההמון שהוא עושה את הדבר הנכון. באמצעות הנחלת האידיאולוגיה ה"נכונה" משיגות האליטות שקט חברתי ללא מאבקים גלויים (Gitlin, 1978, 1979; Gramsci, 1992). במקרה שלנו הטקסטים מציעים סדר יום נפרד לנשים ולגברים (Benet, 1978). הנשים אחראיות לבית ולילדים, ותוך כדי כך חוזרות בתשובה. כך משעתקים העיתונים את הסדר החברתי הקיים ומחזקים את התפיסה המבחינה בין המרחב הציבורי-פוליטי לזה הפרטי-משפחתי (הרצוג, 1994, 2000; כהן-אביגדור, 2000; Gitlin, 1998). אפשר להבחין בהדרגתיות בתהליך זה. בתחילה הציעו לאישה "טיפים" להתמודדות ולארגון "נכון". בהמשך הציעו העיתונים לנשים שברור היה להן שמקומן בבית אך הן התקשו להתמודד עם העול, עזרה באמצעות דמיון: ראי את עצמך כאילו את הכהן הגדול. כיום,

אחריה את הבת והאשה, שיהא בכוחה לנהג את עזרת הנשים שלנו בכוחות עצמה, כשרה שנירר [...]
(בית יעקב, 27-28, אב-אלול תשכ"א [אוגוסט-ספטמבר, 1961], עמ' 2 / מורה או מנהיגה: פניה גלויה אל מורות בית יעקב / דוד זריצקי)

זריצקי הבדיל בין מורה למנהיגה. הוא בירך על המהפכה שיצר בית יעקב, אך תמה על כך שבדור ההוא, בפולין, קמו מנהיגות ומובילות, ואילו בדור הזה, בארץ ישראל, הנשים מסתפקות בהובלת תלמידותיהן. שאלתו של זריצקי נשמעת כאמירה פמיניסטית מובהקת. הוא ציפה שהנשים שהתאפשר להן להגיע אל המרחב הציבורי לא תישארנה בגבולות מוסדות החינוך בלבד.

שאלתו זכתה לתגובות בגיליונות הבאים של בית יעקב, והנה אחת מהן: "כל מורה בקחתה בן ישיבה ובתלבושתה הצנועה היא דוגמה חיה איך צריך להתנהג. כאן בארץ ישראל תוכל להתבלט אשה חרדית אם היא תשב בכנסת. ואת זה הלא אין אנחנו רוצים כי כל כבודה בת מלך פנימה" (בית יעקב, 30, חשון תשכ"ב [אוקטובר, 1961], עמ' 13 / הערה על המאמר "מורה או מנהיגה" / ח' הכהן). טקסט קצר זה הוא בעיני תמצית חינוכן של הבנות והנשים החרדיות שגדלו בארץ ישראל. המורה היא מנהיגה באמצעות שלושה דברים: היותה מורה, נישואיה לבן ישיבה ולבושה הצנועה. מעבר לכך משמיע הטקסט איום מרומז. בארץ ישראל מנהיגה עלולה לשבת בכנסת, והרי "כל כבודה..." התגובה מבקירה לזריצקי את גבולות המשחק: ההוראה היא לגיטימית, אך ההנהגה שמורה לגברים בלבד.

קולה/ו של המגיב/ה הלך והתחזק בקרב הציבור החרדי במרוצת השנים. בטקסט שנדפס כעשרים שנה לאחר מכן, המרחב הציבורי והמרחב הפרטי משולבים זה בזה בחייה של האישה:

יושב לו הבעל ושוקד על הגמרא, ואשת חבר שהיא גם מורה, עומדת וטורחת במטבח. מבשלת את ארוחת הצהריים ליום המחרת. הסירים כבר על האש בשעה טוב ומוצלחת, נותרה רק ערימת כלים גבוהה המעידה על טרחה מרובה.

[תוך כדי עבודות הבית חושבת האשה-המורה על רמת הלימוד הגבוהה של תלמידותיה ושואלת את עצמה:] האם זו המטרה? האם זו היתה השאיפה? פחות חומר ויותר חינוך! פחות רמה אך דגש גדול יותר על מידות [...] פחות את הטפל ויותר את העיקר.

(מרווה לצמא, טבת, תש"מ [דצמבר, 1979] / התרעה של מחנכת: האמצעי הפך למטרה / ללא שם כותבת)

הסיפור במדור לנשים פותח דווקא בגבר, שהביא את המרחב הציבורי – לימוד התורה – אל המרחב הפרטי, הלא הוא הבית. האשה, הנמצאת במרחב הפרטי, מביאה גם כן את המרחב הציבורי שלה – תלמידותיה בבית הספר. היא מהרהרת בהן ומגיעה למסקנה שרמת הלימודים שלהן גבוהה מדי. נראה שכאן נשמע, אולי לראשונה, הקול החושש מתוצאות ההשכלה הגבוהה של הנשים החרדיות.

למעלה מעשור לאחר מכן, בשנות התשעים, נראה שמהפכת "חברת הלומדים" והשפעות החברה הישראלית הובילו לשינוי שלא נצפה מראש. הנשים שחונכו לעבוד למען לימוד התורה של בן הזוג החלו להכיר ברווחים המוספים של העבודה והלימודים. בעיתונים החל להופיע שיח שמשמש במושגים "מימוש עצמי" ו"קריירה", תוך גילוי התנגדות למושגים מערביים-מודרניים אלה. בית נאמן הזמין כמה נשים לחוות את דעתן על המושג "קריירה": "יש המהדרות, ושואפות למקצוע מכובד ומכניס, בעזרתו יתרומם מעמדן החברתי.

בשנות האלפיים, הנשים הן בעלות חוויות וזיכרונות משמעותיים מהמרחב הציבורי. הן למדו מהו חודש אלול מחוץ למטבח. התודעה הכוזבת מתחזקת בגלל האשליה שהרב דיאמנט הוא בעצם פמיניסט. הרב פונה לרבו ומלין על כך שהוא חוזר בתשובה בעוד אשתו במטבח. לכאורה הוא מבין לרגשותיהן של הנשים, אך הקדמה זו מחזקת את המהפך הרטורי: אתן, הנשים, כל כך צדיקות וקרובות לה', ולכן החזרה בתשובה שלכן יכולה להתקיים גם במרחב הפרטי.

הנשים במרחב הציבורי

לאחר הקמת המדינה הפכה החברה החרדית, כאמור, ל"חברת לומדים", המתבססת כלכלית על תמיכת המדינה ועל עבודתן של הנשים מחוץ לבית. העיתונים נדרשים רבות לסוגיית עבודתה של האישה ופעולתה מחוץ לבית. אפשר לראות שינוי משמעותי בהתייחסותם לסוגיה זו לאורך השנים. בתחילה העיתונים חיזקו את הנשים ועודדו אותן לצאת אל המרחב הציבורי. אך משחלפו השנים ונוכחותן של הנשים גברה במרחב הציבורי, מנסים העיתונים להחזיר אל המרחב הפרטי. דוגמה לעידוד הנשים לצאת אל המרחב הציבורי הוא מאמר משנת תשכ"א בבית יעקב. הוא נכתב על ידי זריצקי, סופר ועיתונאי בעיתון המודיע, ובו נכתב:

תנועת בית יעקב בארץ ישראל היתה אבן השתיה של החינוך הדתי בארץ זו ובישראל של היום. אי אפשר לתאר לעצמנו מצב החינוך שלנו בישראל אלמלא קמה תנועת בית יעקב והכחה שורשים עמוקים באדמת ארץ הקודש. תנועה זו היא שגדלה כמה דורות של בנות אשר עליהן מתבססת המשפחה שלנו היום. תנועה זו היא שהניחה את היסוד לאפשרות של הקמת כוללי אברכים הגדלים בתורה ויראה. הודות לחינוכה של תנועה זו, קם דור של אמהות ואחיות – המוכנות ועושות זאת מדי יום ביומו – להקריב את כל אשר להן למען משפחה תורתית. שלנו ושלכם – שלה הוא!

לאחר מכן בא תיאור סוציולוגי-כלכלי. בית יעקב הוא לא רק מוסד חינוכי, אלא גם בית גידול למי שתאפשרנה את הקמתו של עולם התורה. הוא מרמז לרחל, אשתו של ר' עקיבא, שהמתינה לו 24 שנה, וכשחזר עם 24,000 תלמידים אמר להם: "שלי ושלכם – שלה הוא" (תלמוד בבלי, נדרים, ג, ע"א). כלומר, תורתו של ר' עקיבא חבה למסירות הנפש של רחל. סיפור זה הוא חלק בלתי נפרד מחינוך הבנות לכך שתורתם של הגברים תלויה בנשים. והמאמר ממשיך:

אולם תשמע כאן האמת: סמינר בית יעקב הוציא מורות מנהיגות כלאה שצ'רנסקי, וייזל ואסתר רוזא, חנה גרוספלגד, חיה רוזנבלום. שהיו אמנם מורות, אולם במשך זמן קצר הפכו למנהיגות הנשים הדתיות, למורות דרך לא רק לתלמידות שלהן אלא מכוונות דור נשים שלם לקראת יעודן. הן כתבו, הרצו, חוו דעתן על כל הבעיות שעמדו על הפרק. והרי גם להן היו משפחות גדולות או קטנות וגם להן אין אותן הבעיות העומדות בפני הנשים – מורות בית יעקב של היום. נשאלת השאלה: היכן המנהיגות שגדלו מספסלי הסמינריונים של בית יעקב? מורות יש לנו ועליהן גאותנו, אולם כיום אין באפשרותנו להסתפק במורות בלבד, מנהיגות דרושות לנו, מנהיגות לאשה האגודאית, שתעמוד בפרץ ובראש הנשים הדתיות. שתדע ללחום מלחמת האשה הדתית באותו הידע, באותה ההעזה וקדושה, באותה הפקידות האופיינית [...] כפי אשר פעלו, עשו, נלחמו וניצחו בנות חניכות סמינר בית יעקב בקראקא. [...] לא הצלחנו לגדל מנהיגה אחת בעלת שיעור קומה, שתועמד על ידי הדור כמנהיגת הנשים או הבנות שלנו, שתהייר

זמנית. נשב שנינו בבית ונגרד את הקירות מרוב שעמום ותסכול. אתה שומע, יונתן? אני חייבת למצוא עבודה במקום טוב, בשעות נוחות, עם משכורת מסודרת. חייבת. ואז תהיה לך אמא שמחה ומאושרת הרבה יותר מעכשיו. מאוד כדאי לך (הבית שלנו, ו' אדר ב' תשס"ח [13.3.2008], עמ' 36-37 / תלושים (סיפור בהמשכים) / ר' קפלר).

הטקסט מבטא את תסכולן של הנשים שלא מוצאות עבודה. הביטוי "נשב שנינו בבית ונגרד את הקירות" מבטא את העובדה שהבית, המרחב הפרטי, כבר אינו אופציה עבור האשה החרדית. דבורי לא מבטיחה לתינוקה תשומת לב, או רואה באי מציאת העבודה הזדמנות להשקיע בבית. דבורי, שחונכה לעבוד כדי לפרנס בן זוג לומד תורה, לא מדברת על כך כלל. היא מדברת על מיוש עצמי ומבטיחה לתינוק, כמו אמהות עצמאיות אחרות, שהוא ירוויח אמא שמחה ומאושרת אם רק תממש את אישיותה המקצועית ותמצא עבודה קבועה. לנשים "קרייריסטיות" מזכירים העיתונים שעבודתן ולימודיהן אינם למטרת קריירה, אלא אמצעי ללימוד התורה של בן הזוג. דוגמה לכך מופיעה בציטוט הבא, בתשובה לשאלה כיצד צריכות הנשים לחזור בתשובה בימים הנוראים:

הרב אליהו רוט: "[...] לפעמים אשה מרבה לצאת מן הבית, אפילו לשעורים, ולפעמים זה בא על חשבון הצלחת הבעל והילדים, וראוי לעשות על כך חשבון נפש. גם בנושא העבודה מחוץ לבית, אשה צריכה לדעת שהיציאה שלה מחוץ לבית זה רק מעשה פונקציונלי, לעזור לפרנסה בבית של תורה. אבל מה שנקרא טיפוח קריירה, זה לא שייך לבת ישראל כלל! הקריירה שלה צריכה להיות בבית. אישה צריכה להרגיש טוב עם התפקידים ש'ד' הועיד לה ולחוש סיפוק בעשייתם" (בית נאמן, ו' תשרי תשס"ד [2.10.2003], עמ' 4-8 / נחפשה דרכנו / חדוה אופק).

הרב מזכיר שיציאת הנשים לעבודה היא אמצעי ולא מטרה, ומדגיש שהמושג "קריירה" לא מתאים לבת ישראל. הוא מצביע על כך שאפילו היציאה לשיעורים פוגעת בבן הזוג ובילדים, ובכך מאשים את האישה שהיא מממשת את עצמה על חשבונם. האשמה זו עולה גם מהטקסט הבא: "הן אינן מוותרות חס וחלילה אף פעם על שעות נוספות, יציאה להשתלמויות שונות וימי עיון, למרות שכל זה בא על חשבון הבעל והילדים... גם אם היא מכריזה שהיא עושה זאת למענם (!)". אך נראה שהחשש האמיתי הוא השינוי במערכת היחסים בין הנשים לגברים, כפי שכתוב בהמשך: "לפעמים עבודת האשה גולשת הרחק הרחק. אני מכירה אשה שמעמדה היה כה רם עד כי בעלה טען שהוא חש ברגש התנשאות מצדה, כאילו מעמדה הוא בעדיפות גם לעומתו רק משום שהכנסתה כפולה משלו..." (בית נאמן, כ"ג חשוון תשנ"ב [30.11.1991], עמ' 3-4. המקצוע הוא לא האישיות / שיח אמהות על קרייריזם / ר' חדשאי).

כיצד נוצר השינוי במערכת היחסים הזו? הטקסט הבא, המוגדר כ"מכתב של מחנכת" מאשים את בית יעקב בתופעת הקרייריזם של הנשים החרדיות:

סיוור קצר בבתי ספר יסודיים של בית יעקב מעורר תמיהות ותהיות רבות! [...] דרישות לימודיות מוגזמות, עומס לימודים קיצוני, ופיטום הבנות הרכות בידע, השכלה ואינפורמציה שלא תורמת מאומה לבניית אישיותן וסולם ערכיהן [...] הדרישות מהן מוגזמות, והן גדלות כסטודנטיות ליהדות ובעלות השכלה. כשכל זה לא תורם לגדילתן כטובות ואיכותיות יותר! התופעה הולכת ומחמירה עם ההגעה

בנקודה זו ניתן בהחלט לאתר את השפעת הרוח החילונית. הקרייריזם חדר גם אלינו" (בית נאמן, כג חשוון תשנ"ב [30.11.1991], עמ' 3-4 / המקצוע הוא לא האישיות / שיח אמהות על קרייריזם / ר' חדשאי). ההתנגדות לא הועילה. בעשור הבא מופיעים בעיתונות החרדית טקסטים רבים הדנים בעבודת הנשים מחוץ לבית. ניכר בהם שעבודת הנשים היא נורמה מקובלת, ושמבחינה מבנית-תעסוקתית נוצרה רוויה בשוק העבודה החרדי הן בתחום החינוך והן בכלל. עליזה, בטורה האישית, מדגימה מה חשה אשה שאינה עובדת:

אז מה נשמע איתך, את עובדת?

ידעתי שהשאלה הזו עוד תגיע, הרגשתי באוויר. שוב פעם עלי להודות נכלמת בחוסר התעסוקה שלי, או במילים בזויות יותר "עקרת בית", לא יכולתי לעמוד בזה...

(משפחה, סוכות, תשס"א [12.10.2000] / ברצינות / עליזה)

רוב בוגרות מוסדות החינוך של בית יעקב הוכשרו להיות מורות, אולם אפשרויות התעסוקה בתחום זה הצטמצמו עם השנים. סיפורים רבים מתארים את מצוקתן של בוגרות הסמינרים, כמו הטקסט הבא: "אלפי נערות עושות כמיה. מתייצבות שם ופה עם תעודות והמלצות וחותמות את שמותיהן בכל מיני דפים של מפקחות שבקושי מסתכלות בהן בחצי מבט" (הבית שלנו, ט' כסלו תשס"ד [4.12.2003], עמ' 20-21 / משאת הנפש / פ' פיין). קפלן (2007) מסביר את הסיבות למצוקה זו:

חלק נכבד מהנשים בזרם המרכזי של החברה החרדית האשכנזית לומדות במערכת החינוך של בית יעקב. בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים התרכזה מערכת זו בהכשרת מורות למערכת החינוך החרדית לבנות. החל בשנות השבעים מתרחש בבית יעקב תהליך מתמשך של התפתחות והתרחבות בכל הקשור לנושאים הנלמדים ולתחומים שבהם ניתן לרכוש השכלה מקצועית כהכנה ליציאה לשוק העבודה, ובהם מחשבים, גרפיקה, שיווק וראיית חשבון. זאת, במקביל לפריחה של מכונים ומוסדות למיניהם המכשירים נשים חרדיות לעבודות מחשב ומזכירות.

ההסבר היערי להתפתחות של אפשרויות הכשרה מקצועית רבות לנשים חרדיות ולעובדה שהן עובדות בתחומים יותר מגוונים מאשר בעבר הוא דמוגרפי-כלכלי. אם בשנות החמישים והשישים יכלה עדיין החברה החרדית לספק לרוב הבוגרות של בית יעקב מקומות עבודה בתוך החברה החרדית, בעיקר בתחום החינוך, הרי שהחל באמצע שנות השבעים התפתחה מצוקה גוברת והולכת בתחום העבודה של נשים בחברה זו. והמצוקה הגוברת של אפשרויות התעסוקה עוררה פולמוס פנים חרדי חריף בסוף שנות השבעים ובתחילת שנות השמונים. אחת מתוצאותיו של פולמוס זה היתה גידול באפשרויות ההכשרה של נשים חרדיות, וגם הסכמה מצד ההנהגה החרדית, אם מלכתחילה ואם בדיעבד, שהן תעבודנה בתחומי עיסוק רבים מבעבר (קפלן, 2007, עמ' 205-208).

אולם נראה שאף על פי שבוגרות הסמינרים עברו הכשרה מגוונת, והן מוכנות לעבוד גם בעבודות אחרות, עבודות אלה כבר אינן בנמצא. חלומן של נשים רבות הוא עבודה קבועה, כמו בקטע מתוך סיפור בהמשכים, שבו דבורי מדברת אל בן זוגה, אל תינוקה וגם אל עצמה:

[...] כשתהיה לי עבודה קבועה, נוחה וטובה – אז אשמת. תהיה לנו משכורת קבועה, יהיה לי סדר יום נורמלי, אהיה שמחה ומאושרת. [...] הפעוט הגביר את הבכי. בינתיים אין לך בכלל מה לבכות, נזכרה דבורי. אתה לא הולך למטפלת, אין לי עבודה קבועה וגם לא עבודה

שהעבודה היא אמצעי ולא מטרה. יש להתייחס לעבודה, להכנסות ולכל הרווחים המשניים הכרוכים בכך ככלי המסייע ללימוד התורה של הגבר. קפלן (2007) מתאר קלטות המיועדות לנשים חרדיות, שבהן הדוברים מציירים את הנשים ה"קרייריסטיות" כמי שמרוכזות בעצמן עד כדי הדחיקת הערכים שעליהן חונכו למקום נמוך בסולם הערכים האישי שלהן. אולם נראה שקולן של הנשים המביעות את רצונן במימוש עצמי מחוץ לגבולות הבית עולה על הבהרות חוזרות אלה (נריה-בן שחר, 2008).

סיכום

אפשר לראות קווים של רצף ותמורה בעיתונות החרדית לנשים במשך כיוכל שנים. הרצף מתבטא בחזרה על הדיון במקומה של האישה החרדית. התמורה ניכרת בהיבטים טכניים ותוכניים. כמות העיתונים גדלה מעיתון שלא שרד יותר מגיליון אחד (המאור) או מדור בהיקף של שני שלישים של העמוד שהופיע פעם בשבועים **בהמודיע**, לשלושה מוספים היוצאים מדי שבוע ומדורים בעלי מספר עמודים בשני עיתונים נוספים.

תמורה נוספת היא רמת הגיוון של הטקסטים. העיתונים הראשונים הכילו מאמרים, מדורי עצות, מתכונים ומעט סיפורים. כיום ישנם במוספים – נוסף על המאמרים, העצות והמתכונים – סיפורים פופולריים בהמשכים, קומיקס, מדורי הלכה ופרשת שבוע, מדורי ייעוץ, בריאות, צרכנות ועוד. נוסף על כך, ההתפתחויות הטכנולוגיות והכלכליות הפכו את העיתונים החרדיים לנשים מטקסט דל המודפס על נייר עיתון לטקסט צבעוני המודפס באיכות גבוהה על נייר כרומו ומקושט באיורים ובתצלומים. גם כמות הפרסומות גדלה. גם בעבר הופיעו בעיתונים ובמדורים לנשים פרסומות, אולם הן היו מעטות ודלות (בהתאם למצב הכלכלי והטכנולוגי בשנים אלה). היום מופיעות בעיתוני הנשים פרסומות רבות, גדולות וצבעוניות.

אם מבחינה טכנית אפשר להצביע על מודרניזציה של העיתונים החרדיים לנשים, מבחינה תוכנית עשה העיתון מעין פניית פרסה לכיוון המסורתי. מקריאתו של זריצקי למנהיגות נשית ומבקשתן של הנשים לפינה משלהן, למגוון של טקסטים המבקשים בדרכים מגוונות להחזיר את הנשים לפינה.

היבטים אלה של רצף ותמורה מבטאים פרדוקס. מצד אחד, החברה החרדית מאפשרת פלורליזם מבני ותוכני של טקסטים (כספי ולימור, 1992) בעצם הופעת כותרים כה רבים ובהם טקסטים שונים הפונים לנשים. מצד שני, טקסטים רבים ומגוונים אלה מנסים לשעתק את מקומה של האישה במרחב הפרטי ולהחזיר אותה לתפקידיה המסורתיים.

ההתבוננות במוטיבים של נוכחות הנשים במרחב הפרטי ובמרחב הציבורי שנבדקו במחקר מזמינה התייחסות למתודולוגיה של האנתרופולוגיה הסטרוקטורליסטית, שלפיה הופעתו של מוטיב גוררת את הימצאותו של מוטיב נגדי (Levi-Strauss, 1963). וכך, כאשר מציג העיתון את המרחב הפרטי מול המרחב הציבורי, מחזק ומעריך את תפקידיהן של הנשים במרחב הפרטי, ומנגד מגביל את מעשיהן של הנשים במרחב הציבורי, הוא מחזק את ראייתן הדיכוטומית ביחס לאתרים אלה.

לראייה דיכוטומית זו השלכות רבות משמעות, כיוון שאנשים נעזרים בסכמות מחשבה קבועות מראש, היוצרות זכרון סלקטיבי

לסמינרים [...] כל הלך הרוח בסמינרים, טעון בדיקה, לעיתים נראה, כי יותר מדי מושקע בחיצוניות, ובמטרה להגיע ליעד הנכסף של ידע ואינטליגנציה, תעודות ורקורד.

המחנכת, בדומה לאשת האברך שהוזכרה לעיל, מתלוננת על רמת הלימודים הגבוהה בבית יעקב. אך היא לא מסתפקת בזה, ומזהירה מההשפעה של השכלת הבנות על יכולתן להנשא ולחיות עם הגברים, שפחות משכילים מהם:

שאלו פעם את מרן ראש הישיבה זצוק"ל לאיזה סמינר לשלוח את הבת? היתה התשובה – "למקום שבו מלמדים טוב יותר לבשל מרק חם לבעל" [...] והכאב גדול עוד יותר כשבנות מגיעות לשידוכים. מוצע להן לבנות את בתיהן עם בחורי חמד, הממיתים עצמם באהלה של תורה, שמעולם לא לחצו על מקש במחשב, לא בילו באולפן, לא השתלמו במדעים ואבוי, לא יודעים לתרגם את פירוש המילה הנדסאים.

וישנן ביניהן כאלה שסבורות שאותו בן תורה שרבותיו מרבים שבחיו הוא "משעמם", "הוא תת רמה, לא מבין ענין, רחוק מלהיות אינטליגנטי", ובכלל, סיפרה לי בכאב תלמידה, "הוא לא מעריך את הידיעות שלי, והתעודה שלי, למה שאתחתן איתו"?... והיא אלופה בפסיכולוגיה ומנתחת את אישיותו לפני ולפנים [...] ואין כאן המקום להאריך במה שמתרחש אחרי שנבנה הבית!

("יתד השבוע", ז' שבט תשס"ו [5.2.2006], עמ' 40-42 / "האם אנו מבקשות לגדל בנות ישראל שתקבלנה ערכי אהבת תורה ויראת שמים, או סטודנטיות ליהדות ובעלות השכלה" / מכתב נוקב של אחת המחנכות שהגיע לוועדת הרבנים לענייני חינוך, שהתמנתה על ידי מרן ורבנן גדולי ישראל שליט"א / ש' ישראל)

קפלן (2007) מסביר כיצד חל שינוי זה: "הבעיות נובעות [...] מהפערים המתרחבים בין השכלת הגברים לבין זו של הנשים – אפילו בנוגע לידיעות בתחום הפרקטיקה הדתית. כך, למשל, בשנים האחרונות ישנם אנשים בחברה החרדית המודאגים מפערים אלה עד כדי כך שהם קוראים להנמיך את רמת הלימוד בתחום הדת שהנשים החרדיות לומדות במערכת החינוך" (קפלן, 2007, עמ' 223).

סוגיית העבודה והקריירה מראה שמעבר לבעיות הטכניות-מבניות, החברה החרדית מוטרדת מהבעיות המהותיות הנוצרות מתפקידיה של האישה כמפרנסת עיקרית, הרוכשת השכלה מודרנית. מהטקסטים עולות לפחות ארבע בעיות:

1. פרדוקס מובנה בין הערכים המסורתיים המקובלים לבין צרכי המציאות. הערכים היהודיים המסורתיים הציבו את אידאל "אשת החיל": אישה נשואה, רעיה נאמנה, אם למופת, עקרת בית – "בלבוטטע". האשה העובדת יוצאת, לכאורה, אל המרחב הציבורי, הרחק מהמרחב הפרטי של הבית "פנימה".

2. סכנת הקרייריזם החילוני. הנשים, הנמצאות על קו התפר בין החברה החרדית לחברה ש"בחוץ" עלולות להכניס פנימה חידושים והשפעות (סאינה, 2000).

3. סכנת הידע השימושי. האישה החרדית מחזיקה בידע "שימושי" והופכת להיות הצד הדומיננטי בעניינים מעשיים, לעומת הגבר, המחזיק בידע שהוא לכאורה "לא שימושי" (יפה, 2004).

4. חשש מערעור המערכת המשפחתית. גם במגזר החרדי העבודה נעשתה לסמל סטטוס והטקסטים מתריעים על כך שהיא באה על חשבון מילוי פונקציות זוגיות ואמהיות, ואף מערערת את התפקידים המגדריים המסורתיים בחברה החרדית.

הפתרון העיקרי שמציעים הטקסטים הוא הבהרה חוזרת ונשנית

6 למקצוע זה יתרונות חברתיים רבים. ההוראה מאפשרת זמן פנוי רב לבית ולילדים, אפשר לפצלה לחלקיות משרה והחופשות מקבילות לחופשות הילדים. הנשים נמצאות בתוככי החברה ונתונות לפיקוח משולש: ההנהלה (גברית, לעתים קרובות), הורי הבנות והבנות עצמן (פרידמן, 1998).

7 מאמר זה עוסק רק בעיתונות היוצאת לאור בידי הזרם המרכזי של החברה החרדית: חרדים אשכנזים, חסידים ומתנגדים. המאמר לא עוסק בזרמים נוספים, כגון חרדים ספרדים, חסידות ברסלב והחסידות חב"ד. לקבוצות אלה מאפיינים שונים ואמצעי תקשורת שונים.

8 לסקירה מפורטת של מפת העיתונות החרדית בישראל, הכוללת היבטים היסטוריים וחברתיים, ראו נריה-בן שחר, 2008.

9 הספירה לא כוללת עשרות מוספים המתפרסמים בתדירות שבועית או חודשית. על פי פקודת העיתונות משנת 1933 עיתון הוא: "כל דבר דפוס המכיל חדשות, ידיעות, סיפורי מאורעות או כל הערות, ציונים או באורים בקשר עם אותם חדשות, ידיעות או סיפורי מאורעות, או עם כל עניין אחר בעל חשיבות ציבורית, הנדפס בכל לשון והיוצא לאור בישראל למכירה או להפצת חנם, לעיתים קבועות או בלתי קבועות".

11 הרדיו והטלוויזיה החילוניים פסולים; על רשת האינטרנט הוכרוזו איסורים והגבלות, ואפשר להשתמש בה רק דרך אתרים "מוגנים", לצורך העבודה ובמקום העבודה בלבד. אמצעי תקשורת אלה פסולים מכמה סיבות: (א) הם מייצגים טכנולוגיות מודרניות שהשפעתן עלולה להיות מסוכנת. (ב) טכנולוגיות אלה משמשות להעברת מסרים שחלקם פסולים ואף אסורים. (ג) הן אינן מאפשרות פיקוח ושליטה הדוקים על התכנים המתפרסמים בהם. (ד) הרדיו, הטלוויזיה והאינטרנט גורמים לבזוז זמן, ולפיכך לביטול תורה. חוסר הלגיטימיות של אמצעי התקשורת האחרים אינו רלוונטי לעיתונים החרדיים. מדובר באמצעי תקשורת המוניים המבוססים על טכנולוגיה מודרנית באופן יחסי, אך בכל זאת האות משרטטת על דף, טכניקה מוכרת לחברה אוריינית זו. זאת ועוד, העיתונות החרדית מקפידה להעביר תכנים מפוקחים, ומטבע המדיום פיקוח זה קל באופן יחסי. אפשר לטעון גם נגד העיתון שהוא עלול לגרום לביטול תורה, אך יכולת המשיכה שלו כמדיום קר, המגייס פחות חושים, שונה מזו של המדיה האחרים, ה"חמים", המגייסים חושים רבים (McLuhan, 1964). כלומר המגבלות הטכניות, כמו מספר העמודים המוגבל ופשטות ההדפסה, מובילות לכך שהזמן המוקדש לקריאת עיתונים קצר יותר מהזמן המוקדש לצפייה בטלוויזיה או לגלישה באינטרנט. לפיכך העיתון גורם לפחות ביטול תורה מאמצעי התקשורת האחרים.

12 מאמר זה אמנם מתמקד בדמותה של האישה בעיתונות החרדית מתקופת קום המדינה, אולם בתהליך איסוף הנתונים נמצא עיתון נוסף בשם זה: בית יעקב: בטאונה המרכזי של תנועת בנות אגודת ישראל בארץ ישראל. הוא נוסד בשנת תש"א (1941) ויצא לאור עד שנת תש"ט (1949). ייתכן שהיה המשכו של העיתון בית יעקב: בטאונה המרכזי של תנועת בנות אגודת ישראל בפולין, שיצא בשנים תרפ"ד-תרצ"ט (1924-1939). עם זאת, במאמר המערכת של בית יעקב הנדון במחקר זה, מצהיר העיתון במפורש שהוא המשכו של העיתון שהופיע בפולין.

13 יש לסייג ולומר שהיו ניסיונות להקים עיתונים לנשים בלבד. העיתון לילך הופיע בין השנים 1995-2004 והעיתון הילה הופיע בין השנים 1996-1999, אולם עיתונים אלה פנו גם לנשים דתיות, לא רק לחרדיות, ולכן אינם חלק ממחקר זה.

מקורות

אברהם, א' (2000). **התקשורת בישראל: מרכז ופריפריה**. ירושלים: אקדמון.
 אילן, ש' (2000). **חרדים בע"מ**. ירושלים: כתר.
 אלזור, ת' (1992). **משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות**. תל-אביב: עם עובד.
 אלטוסר, ל' (2003). **על האידיאולוגיה**. תל-אביב: רסלינג.

של חלק מהדברים שקראו (Braham, 1982). התקשורת משתמשת בסכמות חשיבה אלה, וכך מחזקת ומאוששת אותן (אברהם, 2000). וכך, הסכמה שבחברה התקשורת לחזק יכולה לבטל את נקודות המבט האלטרנטיביות (Dahalgren and chakrapani, 1982).
 העיתון לנשים חרדיות, בדומה לעיתוני נשים אחרים, משתמש בכלים שונים כדי לחזק את התפיסה המבחינה בין המרחב הציבורי-פוליטי למרחב הפרטי-משפחתי (הרצוג, 1994, 2000; כהן-אביגדור, 2000). השינויים בעיתונות לנשים מראים עוד פן בהתמודדות של החרדים עם החברה החילונית והמערבית. החברה החרדית מגדירה שוב ושוב את גבולותיה. בטקסטים המוקדמים נראה שהאישה נמצאת בבית, והעיתון קורא לה לצאת ולסייע בפרנסת המשפחה למען לימוד התורה של הגבר. בטקסטים המאוחרים יותר נראה שהמשימה הושלמה, ואף עלתה על המשוער – עד כדי כך שהטקסטים מנסים להחזיר את האישה לביתה.

נראה שהחשש האמיתי הוא מפני שינוי מהותי, ואולי אף מהפכה חברתית-דתית-כלכלית, שתובלנה הנשים החרדיות. חשש זה קיים גם בחברות פונדמנטליסטיות אחרות, כפי שכותב קפלן:

הנשים העובדות מהוות לא אחת סוכנות של שינוי חברתי-דתי הנתפס על ידי מנהיגים פונדמנטליסטים רבים כאיום מסוכן ביותר [...] הצורך להתמודד עם השפעות ההויה המודרנית והשלכותיה מוביל חברות פונדמנטליסטיות להקדיש תשומת לב רבה לתפקידיהן של נשים בהקשר של המתחים בין ציות לבין אוטונומיה [...] בין עיסוק לבין קריירה [...] ובין נשים כסמל מין מסוכן מחד, לבין תפקידן הקודש כילדות ילדים וכממונות על גידולם וחינוכם מאידך (קפלן, 2007, עמ' 202).

הפחד מפני השינוי, ההבנה שהנשים כבר אינן צייתניות כמו פעם ושהן צוברות יותר ויותר כוח חברתי וכלכלי, מניעים את העיתונים החרדים לנשים. כך, לצדם של טקסטים המחוברים למציאות המורכבת ומשקפים את מורכבות חייהן של נשים חרדיות, מופיעים עוד ועוד טקסטים הקוראים להן לשוב הביתה. נציגי ההגמוניה מבקשים מהן למצוא בבית פנימה את כבודן – ואולי את כבודם – האבוד.

הערות

- 1 **המאור**, העיתון הראשון שמצאתי, נוסד בתש"ז (1955). **המודיע** אמנם נוסד בתש"י (1950), אך לא היה בו מדור לנשים עד תש"ך (1960).
- 2 הניקוד של המילה הוא כבודה, וכונת המילה היא לחפציה של בת המלך. אולם מקובל לקרוא אותה כ"כבודה" – הכבוד שלה. קריאה זו מאפשרת דרשנות לפיה מקומה של האישה הוא בבית, ושם היא מכובדת.
- 3 אחד המאפיינים הבולטים של הבית החרדי הוא ריבוי הילדים. לאישה חרדית יש בממוצע 7.7 ילדים, לעומת 2.6 בחברה הישראלית היהודית. הממוצע הוא גם עם דתיים ומסורתיים (גורוביץ וכהן-קסטרו, 2004). מספר הילדים הגדול מטיל עומס גדול על האישה ועל בנות המשפחה (אילן, 2000; אנסון ומאירי, 1996; גנץ, 2003; מליק, 2005; סירקין, 2001; עצמון, 2006; פלונטל-ברגר, 2002; ציגלר, 1996).
- 4 על פי הסכם "תורתו אומנותו", אסור לגברים חרדים הנמצאים ב"חדיית שירות" לעבוד. גברים בני 41 ומעלה, אבות לשישה ילדים ומעלה, פטורים משירות צבאי ומגבלות על עבודה.
- 5 לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2005 עבדו 55 אחוז מהנשים החרדיות, לעומת 44 אחוז מהגברים החרדים. הנתונים שונים בתכלית מהחברה החילונית בישראל, שבה 83 אחוז מהנשים עובדות מחוץ לבית ו-95 אחוז מהגברים (למ"ס, 2007).

- אביב: רמות.
הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2007). **השנתון הסטטיסטי ונתוני הסקר החברתי**. www.cbs.gov.il
- מיכלסון, מ' (1990). "עיתונות חרדית בישראל", קשר, 8, עמ' 11-22.
מליק, ש' (2005). **חווית היולדת החרדית בבית ההבראה "האם והילד"**. עבודת מסטר, אוניברסיטת בראיילן.
- נריה-בן, שחר, ר' (2002). **זמות האשה בעיתונות החרדית**. עבודת מסטר, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- , (2008). **הנשים החרדיות ותקשורת ההמונים בישראל: דפוסי השיפה ואופני קריאה**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- סאינה, ש' (2000). **החרדים במדינת ישראל – מי הם? שיקוף חברתי**. עבודת מסטר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- סיון, ע' (1991). "תרבות המובלעת", אלפיים, 4, עמ' 45-98.
סירקין, ג' (2001). **הקשר שבין תמיכה חברתית ושביעות רצון מחיי הנישואין לבין דאגון אחרי לידה אצל נשים חרדיות**. עבודת מסטר, אוניברסיטת בראיילן.
- עצמון, י' (1995). "היהדות וההדרה של נשים מן הזירה הציבורית", בתוך: י' עצמון (עורכת), **אשנב לחיי נשים בחברות יהודיות** (עמ' 13-43). ירושלים: מכון זלמן שזר.
- , (2006). "נשים בישראל", בתוך: א' כהן, א' בן רפאל, א' בראלי וא' יער (עורכים), **ישראל והמודרניזציה: למשה ליסק ביובלו** (עמ' 523-548). ירושלים ובאר שבע: יד בן-צבי ומכון בן-גוריון לחקר ישראל.
- פירשטיין, ג' (2001). "נשים מקבוצות מיעוטים: סוגיות מקצועיות וחברתיות", בתוך: ג' רומן-ברנר, ב' סכרן וא' סינגר (עורכות), **נשים במרחב הטיפולי: קובץ מאמרים ממרכז ייעוץ לאשה** (עמ' 75-85). ירושלים: מרכז ייעוץ לאשה.
- פירסט, ע' (2000). "בישראל אין כל חדש? דימויים של גברים ונשים בפרסומת הישראלית הכתובה", פתוח, 4, עמ' 127-155.
פלונטל-ברגר, נ' (2002). **ההבנה וההבנייה של התפקיד האימהי בקרב אמהות יהודיות חרדיות והילוניות בחברה הישראלית**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- , (1995). "האישה החרדית", בתוך: י' עצמון (עורכת), **אשנב לחיי נשים בחברות יהודיות** (עמ' 273-290). ירושלים: מכון זלמן שזר.
- , (1998). "כל כבודה בת מלך חוצה: האישה החרדית", בתוך: ד' אריאל, מ' ליבוביץ ו' מזור (עורכים), **ברוך שעשני אישה?** (עמ' 189-205). תל-אביב: ידיעות אחרונות – ספרי חמד.
- פרידמן, מ' (2006). "על הניסים" – פריחתו של 'עולם התורה' (הישיבות והכוללים) בישראל", בתוך: ע' אטקס (עורך), **ישיבות ובתי מדרשות** (עמ' 431-442). ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- ציגלר, א' (1996). "סקר הפריין והיווצרות משפחות בישראל (1987-1988): רשמים מתהליך עבודת השדה", **ביטחון סוציאלי**, 46, עמ' 108-116.
קפלן, ק' (2000). "יש רקבון רציני בחברה שלנו וצריכים להכיר את האמת: ביקורת עצמית בשיח הפנימי של החברה החרדית בישראל" בתוך: ש' וולקוב (עורכת), **מיעוטים, זרים ושונים: קבוצות שוליים בהיסטוריה** (עמ' 299-330). ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- , (2001). "כלי התקשורת בחברה החרדית בישראל", קשר, 30, עמ' 18-30.
---, (2003). "חקר החברה החרדית בישראל: מאפיינים, הישגים ואתגרים", בתוך: ע' סיון וק' קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** (עמ' 224-277). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים.
- , (2007). **בסוד השיח החרדי**. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
קיסל, ג' (1964). **תולדות העיתונות העברית בארץ ישראל**. ירושלים: הספריה הציבורית.
- אנסון, י' וא' מאירי (1996). "דתיות, לאומיות ופריין בישראל", **ביטחון סוציאלי**, 46, עמ' 43-63.
- בראון, ב' (2003). **החזון איש: הלכה, אמונה וחברה בפסקי הכוללים בארץ ישראל (תרצ"ג-תשי"ד)**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- ברזילי, ש' (2003). "חיים כפולים: סיפורי המרקדים בין העולם החילוני לעולם החרדי", בתוך: ע' סיון וק' קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** (עמ' 196-223). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים.
- ברמן, א' (2000). "קורבן מסובסד: תמיכת המדינה בדת בישראל", **רבעון לכלכלה**, 47 (2), עמ' 191-215.
- גודין-אברם, ק' (2000). "מאשכוליות לתפוזים: דימוי נשים בפרסומות המוצגות בטלוויזיה הישראלית", פתוח, 4, עמ' 220-225.
- גודמן, י' (2003). "קולות מ'ספנת השוטים': מאבקי זהות במסגרות טיפול חרדיות", בתוך: ע' סיון וק' קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** (עמ' 134-170). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים.
- גורוביץ, נ' וא' כהן-קסטרו (2004). **החרדים: תפרוסת גיאוגרפית ומאפיינים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של האוכלוסיה החרדית בישראל – 2001-1996**. נייר עבודה מס' 5. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- גינזברג, י' (1998). **נשים חרדיות בעיר חדשה: יחסי הגומלין בין הסביבה הפיזית לבין דפוסי התנהגות ועמדות**. עבודת מסטר, אוניברסיטת תל-אביב.
- גנץ, מ' (2003). **ילודה וכוח נשי בחברה החרדית בישראל**. עבודת מסטר, אוניברסיטת בראיילן.
- הרצוג, ח' (1994). **נשים ריאליזטיות: נשים בפוליטיקה המקומית בישראל**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- , (2000). "עיתונות נשים: מרחב משתק או מרחב לקריאת תיגר?", קשר, 28, עמ' 43-52.
- וולף, ו' (1929/1981). **חדר משלה**. תל אביב: שוקן.
- ועדת טל (2000). **דין וחשבון הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות**. ירושלים.
- זרחיה, צ' (1989). **העיתונות החרדית החדשה**. עבודת מסטר, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- יפה, א' (2004). **להיות לידה חרדית: פרקטיקות חיברות, שיח פדגוגי והבניית העצמי**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- כהן-אביגדור, נ' (2000). "פוליטיקאיות (בהשוואה לפוליטיקאים) בעיתונות נשים בישראל: דרך הצגתן בשנות הבחירות לכנסת – 1959, 1977, 1996", פתוח, 4, עמ' 75-99.
- כהן-אביגדור, נ' (2004). **ניצול הסגולות הייחודיות של האינטרנט בעיתונות נשים: ניתוח שלבי ההזדהות/צמיחה של המגזנים המקוונים ושל התנהגות של המגזנים המודפסים**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן.
- כספי, ד' ו' לימור (1992). **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1990-1948**. תל-אביב: עם עובד.
- כץ, י' (1997). "דעת תורה: הסמכות הבלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה". בתוך: ז' ספראי וא' שגיא (עורכים), **בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל** (עמ' 95-104). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לוי, א' (1989). **החרדים**. ירושלים: כתר.
- לימור, י' ו' כספי (1994). "הפמיניזציה בעיתונות הישראלית", קשר, 15, עמ' 37-45.
- לימור, י' וע' לביא (2004). "הפמיניזציה בעיתונות ובתקשורת ההמונים בישראל: תמונת מצב 2004", מאמר שהוצג בכנס האגודה הישראלית לתקשורת 2004. רמת-גן: אוניברסיטת בראיילן.
- למישי, ד' (1997). "שוות ערך תקשורתי: מבט פמיניסטי על התקשורת הישראלית", בתוך: ד' כספי (עורך), **תקשורת ודמוקרטיה בישראל** (עמ' 119-139). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים.
- , (2000). "אם אתה לא שם אתה לא קיים": הפרסומת כאשנב הצצה לחברה הישראלית", בתוך: ח' הרצוג (עורכת), **חברה במראה** (עמ' 537-559). תל-

- and Family Living in Ultra Orthodox Jewish Subculture," *Israeli Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 21, pp. 37-56.
- Gramsci, A.N. (1992). *Prison Notebooks*. New York: Colombia University Press.
- Hall, S. (1998). "Introduction," in S. Hall (ed.), *Gender, Race and Class in Media* (pp. 18-23). London: Sage.
- Heck, M.C. (1981). "The Ideological Dimension of Media Messages," in S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (eds.), *Culture, Media, Language: Working Papers in the Cultural Studies, 1972-79* (pp. 122-127). London: Hutchinson & Co.
- Heilman, S.C. & M. Friedman (1991). "Religious Fundamentalism and Religious Jews: The Case of the Haredim," in M.E. Marty & R.S. Appleby (eds.), *Fundamentalisms Observed* (pp. 197-265). Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Hermes, J. (1995). *Reading Women's Magazines: An Analysis of Everyday Media Use*. Cambridge: Polity Press.
- Hobson, D. (1981). "Housewives and the Mass Media," in S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (eds.), *Culture, Media, Language: Working Papers in the Cultural Studies, 1972-79* (pp. 105-114). London: Hutchinson & Co.
- Kaplan, L. (1992). "Daas Torah: A Modern Conception of Rabbinic Authority," in M. Sokol (ed.), *Rabbinic Authority and Personal Autonomy* (pp. 1-60). New Jersey & London: The Orthodox Forum Series.
- Levi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.
- Liebman, C.S. (1992). "Tradition, Judaism, and the Jewish religion in Contemporary Israeli Society," in J. Wertheimer (ed.), *The Uses of Tradition: Jewish Continuity in the Modern Era* (pp. 411-429). New York and Jerusalem: The Jewish Theological Seminary of America.
- Livingstone, S. (1996). "Television Discussion and the Public Sphere: Conflicting Discourses of the Former Yugoslavia," *Political Communication*, 13, pp. 259-280.
- Marzolf, M. (1977). *Up from the Footnotes: A History of Women Journalists*. New York: Hasting House
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extension of Man*. New York: McGraw Hill Book.
- Press, A.L. (1991). *Women Watching Television: Gender, Class, and Generation in the American Television Experience*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schudson, M. (2002). "The News Media as Political Institutions," *Annual Review of Political Science*, 5, pp. 249-269.
- Tuchman, G., A.K. Daniels & J. Benet (eds.), (1978). *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. New York: Oxford University Press.
- Walker, N.A. (2000). *Shaping our Mothers World: American Women Magazines*. Mississippi: University of Mississippi Press.
- Walter, G. & S. Wilson (1996). "Silent Partners: Women in Farm Magazine Success Stories, 1934-1991," *Rural-Sociology*, 61 (2), pp. 227-248.
- Winship, J. (1987). *Inside Women's Magazines*. New York: Pandora.
- Wood, J.T. (1998). "Ethics, Justice, and the 'private sphere,'" *Women's Studies in Communication*, 21, pp. 127-149.
- רובין, ש' (1987). מגמות של מסורת ושינוי בעיתונות נשים בישראל. עבודת מסטר, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- Andreasen, M. & H.L. Steeves (1983). "Employed Women's Assertiveness and Openness as Shown in Magazine Use," *Journalism Quarterly*, 60, pp. 449-457.
- Baumel, S.D. (2006). *Sacred Speakers: Language and Culture among the Haredim in Israel*. New York: Berghahn Books.
- Berman, E. & R. Klinov (1997). *Human capital investment and nonparticipation: Evidence from a sample with infinite horizons*. Discussion paper no. 97/05. Jerusalem: The Maurice Falk Institute for Economic Research in Israel.
- Braham, P. (1982). "How the Media Report Race," in M. Gurevitch, T. Bennet, J. curran and J. Woolcott (eds.), *Culture, Society and the Media*. London: Methuen.
- Busby, L. & Leicht, G. (1993). "Feminism and Advertising in Traditional and Nontraditional Women's Magazines 1950'S-1980'S," *Journalism Quarterly*, 70 (2), pp. 247-264.
- Dahlgren, P. & S.Chakrapani (1982). "The Third World on TV News: Western Way of Seeing the 'Other'," in W. Adams (ed.), *Television Cover of International Affairs*. Norwood, NJ: Ablex.
- Dahan, M. (1996). *Who Are the Poor in Israel?* Jerusalem: Bank of Israel, Mimeo.
- El-Or, T. (1993). "Are they like their Grandmother? A Paradox of Literacy in the Life of Ultra-Orthodox Jewish Women," *Anthropology and Education Quarterly*, 24 (11), pp. 61-68.
- , (1995). "Ultra-Orthodox Jewish women," in S. Deshen (ed.), *Israeli Judaism: The sociology of religion in Israel* (pp. 149-169). New Brunswick: Transaction.
- , (1997). "Visibility and Possibilities: Ultra-Orthodox Jewish Women between the Domestic and Public Spheres," *Women's Studies International Forum*, 20 (5), pp. 149-169.
- Ferguson, M. (1983). *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*. London: Heinemann.
- Friedman, M. (1993). "The Market Model and Religious Radicalism," in L.J. Silberstein (ed.), *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective* (pp. 192-215). New York: NY University Press.
- Gerbner, G. (1972). "Violence in Television Drama: Trends and Symbolic Functions," in G.A. Comstock & E.A. Rubinstein (eds.), *Media Content and Control: Television and Social Behavior* (pp. 28-187). Washington, DC: US Government Printing Office.
- Gerbner, G. & L. Gross (1976). "Living with Television: The Violence Profile," *Journal of Communication*, 26 (2), pp. 173-199.
- Gitlin, T. (1978). "Media Sociology: The Decline of the Dominant Paradigm," *Theory and Society*, 6, pp. 205-245.
- , (1979). "Prime Time Ideology: The Hegemonic Process in Television Entertainment," *Social Problems*, 26 (3), pp. 251-266.
- , (1998). "Public Sphere or Public Sphericles?" in T. Liebes & J. Curran (eds.), *Media, ritual and identity* (pp. 175-202). London: Routledge.
- Goshen-Gottstein, S. R. (1984). "Growing up in Geula: Socialization